

МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРАГМАТИКИ*М. В. Письменна*

Анотація. У статті розглянуто методологічні та теоретичні основи вивчення прагматики як ключового напрямку сучасної лінгвістики. Проаналізовано прагматичне значення висловлювань, їх контекстуальну залежність і основні засоби вираження. Окрему увагу приділено впливу соціокультурних і когнітивних чинників на інтерпретацію мовлення, а також різним підходам до аналізу прагматичного змісту (семіотичному, когнітивному та дискурсивному). Досліджено ключові аспекти теорії мовленнєвих актів, прагматичних імплікатур і принципу комунікативної кооперації. Визначено взаємозв'язок прагматики із семантикою та синтаксисом, її роль у побудові мовленнєвої взаємодії та комунікативних стратегій. Окремо розглянуто роль прагматики у міжкультурній комунікації, її значення для аналізу дискурсивних практик, а також вплив цифрових технологій та автоматизованої обробки мови на комунікативні процеси.

Ключові слова: прагматика, мовленнєві акти, контекст, комунікативна кооперація, імплікатура, дискурсивний аналіз, методологічні підходи, автоматизована обробка мови.

Постановка проблеми. Прагматика є однією з найважливіших і найдинамічніших галузей сучасного мовознавства, що має на меті глибоке вивчення не лише значення мовних одиниць, а й їх функціонування в реальних умовах комунікації. Вона зосереджена на дослідженні того, як мовні знаки використовуються в конкретних соціальних і культурних контекстах, а також як комуніканти взаємодіють через мову, враховуючи як інтерпретацію значень, так і прагматичні ефекти висловлювань. Прагматика вивчає, як мовлення може виконувати різноманітні функції – від інформативних до маніпулятивних і риторичних – залежно від намірів мовця та сприйняття слухача.

Однак одним із основних викликів цієї галузі є потреба в розробці таких методологічних підходів, що здатні враховувати багатогранність комунікативного контексту, соціальні взаємодії учасників комунікації, їхню когнітивну та культурну специфіку. Особливо важливою є здатність прагматики адекватно відображати нюанси міжкультурних і міжмовних комунікацій, оскільки різні соціальні норми й культурні традиції можуть суттєво впливати на інтерпретацію висловлювань. У зв'язку з глобалізацією та зміною комунікаційних практик з'являються нові аспекти дослідження прагматики, пов'язані з мовною політикою, мовною ідентичністю та культурною асиміляцією.

Сучасна прагматика стикається з новими викликами, що виникають через багатомовне середовище, міжкультурну варіативність і розвиток цифрової комунікації. Мовні актори все частіше взаємодіють через цифрові платформи, що вимагає нових підходів до вивчення прагматичних стратегій, оскільки віртуальні комунікації мають свої особливості, як-от анонімність, швидкість обміну інформацією та використання неформальних форм мовлення. Явища мемів, емодзі, хештегів формують нові типи комунікаційних практик, що потребують спеціального аналізу з погляду прагматики.

Значний інтерес для сучасних досліджень становить і питання впливу технологічного прогресу, зокрема розвитку штучного інтелекту та автоматизованої обробки мови, на прагматику. Вироблення прагматичних стратегій для ШІ, як-от чат-боти, голосові асистенти та автоматичні перекладачі, відкриває нові горизонти для вивчення мовленнєвих актів в умовах цифрової комунікації. Зокрема, дослідження прагматичних аспектів у взаємодії людини з машиною потребує розробки нових підходів до аналізу мовних актів, що відрізняються від традиційних підходів, застосовуваних під час дослідження живого мовлення.

Отже, наявність нових викликів і змін у мовній практиці в умовах глобалізації, цифровізації та технологічного прогресу вимагає комплексного підходу до дослідження прагматики, що дає змогу не тільки зрозуміти механізми комунікації, а й розробляти ефективні стратегії використання мовних засобів у різних соціальних і технологічних контекстах. Це обумовлює актуальність вивчення прагматики як важливої галузі мовознавства, що продовжує розвиватися, адаптуючись до нових реалій сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історично поняття прагматики було введене Ч. Моррісом у межах семіотики, що включає три складники: синтактику, семантику та прагма-

тику [1]. Він розглядав прагматику як науку про відношення знаків до їх інтерпретаторів, що заклало фундамент для подальших досліджень у цій галузі.

Подальші дослідження Ч. Пірса, Дж. Остіна та Дж. Серля розширили цю концепцію, зосереджуючись на теорії мовленнєвих актів, де кожне висловлювання розглядається як дія, що виконує певну функцію у комунікації [2]. Дж. Остін виокремив три рівні мовленнєвого акту: локутивний, іллокутивний і перлокутивний, що допомогло поглибити аналіз комунікативної взаємодії [3]. Дж. Серль розвинув цю теорію, класифікувавши мовленнєві акти за їх комунікативною спрямованістю, що дало змогу розмежувати різні види висловлювань залежно від їх функції у спілкуванні [4].

Важливий внесок у дослідження прагматики зробили Г. Грайс зі своєю теорією кооперативного принципу та імплікатур, а також Дж. Ліч, який розглядав прагматику як доповнення до семантики [5]. Г. Грайс сформулював принципи ефективної комунікації, які включають максимум кількості, якості, релевантності та способу, що дають змогу пояснити, як мовці формують і розуміють імпліцитний зміст у мовленні [6].

Сучасні дослідники І. Віджана, Д. Супарно та Ф. Бацевич та ін. підкреслюють зв'язок прагматики з соціокультурним контекстом та когнітивними процесами сприйняття [7]. Вони розглядають прагматичні механізми комунікації у світлі когнітивних процесів, що визначають, як мовці кодують і декодують значення у різних контекстах. До того ж у сучасних дослідженнях прагматики зростає інтерес до цифрових форм комунікації, як-от онлайн-спілкування, використання емодзі, мемів і невербальних знаків у цифровому дискурсі [8].

Окрему увагу приділено міжкультурному аспекту прагматики, адже різні культурні контексти мають свої специфічні прагматичні правила, що впливають на інтерпретацію висловлювань [9]. Дослідження останніх років демонструють значний вплив прагматики на міжмовну комунікацію, зокрема у сфері перекладу та вивчення іноземних мов [10]. Новітні наукові роботи також зосереджуються на питаннях штучного інтелекту та автоматизованої обробки мови, що відкриває перспективи для глибшого розуміння прагматичних аспектів взаємодії людини з цифровими системами [11].

Очевидно, що прагматика залишається важливою і динамічною галуззю мовознавства, що інтегрує досягнення когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики та комп'ютерної лінгвістики, розширюючи межі дослідження мовної комунікації в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є аналіз методологічних та теоретичних засад вивчення прагматики, зокрема розгляд основних підходів до аналізу прагматичного значення висловлювань, його контекстуальної зумовленості та засобів вираження.

Виклад основного матеріалу. Прагматичне значення висловлювань є результатом складної взаємодії між семантичними, когнітивними та комунікативними аспектами. Це значення формується не тільки через використання мовних знаків, але й залежить від соціального контексту, інтенцій мовця, реакцій слухача та інших численних чинників. Вивчення прагматики дає змогу аналізувати мовлення як динамічний процес, у якому значення активно конструюється та інтерпретується в реальному часі, залежно від конкретної ситуації комунікації. Одним із основних понять у прагматичі є поняття мовленнєвого акту, який включає локутивний (висловлювання як зв'язок між словами й значеннями), іллокутивний (намір мовця) та перлокутивний (ефект на слухача) рівні [4]. Визначення мовлення як процесу не тільки передачі інформації, а й здійснення дії, яка має певні наслідки для адресата, було започатковано Дж. Остіном і розвинуто його учнем Дж. Серлем [6].

Будь-яке мовлення виконує дві основні функції – інформативну та комунікативну, – оскільки кожне висловлювання націлене на досягнення певного ефекту. Текст, як одиниця комунікації, завжди має конкретне цільове спрямування, яке визначає його прагматичне навантаження. Без цієї цілі текст втрачає свою комунікативну значущість і не здатний до ефективної передачі інформації. Ф. де Соссюр підкреслив важливість взаємозв'язку між мовними знаками в системі мови. Однак прагматика як самостійний напрям мовознавства сформувалася лише в другій половині ХХ ст., розширивши межі вивчення мовної комунікації, зокрема звернувши увагу на те, як мовні одиниці функціонують у реальному соціальному контексті [12].

Як самостійна галузь мовознавства, прагматика зосереджується на вивченні функціонування мовних знаків у процесі комунікації. Особлива увага приділяється відносинам між автором повідомлення, його адресатом та способом передачі змісту. Зокрема, важливими факторами, що визначають прагматичне значення, є не лише сам зміст висловлювання, а й контекст, інтонація, соціальні відносини між мовцем і слухачем, культурні норми, а також ситуативні фактори, як-от невербальні сигнали, інтонаційні нюанси та взаємодія з іншими текстами чи висловлюваннями. Тому дослідження прагматики тексту зосереджене не тільки на семантичному аналізі мовних одиниць, а й на їх комунікативному потенціалі, тобто на тому, як мовні одиниці здатні впливати на адресата [8].

Важливим аспектом прагматики є здатність мовця передавати не лише пряму інформацію, але й приховані значення, що формуються на основі контекстуальних і когнітивних моделей. Наприклад, явище імплікатур демонструє, як комуніканти інтерпретують висловлювання на основі їх відповідності принципам комунікативної кооперації. У цьому контексті значну роль відіграють культурні й соціальні фактори, що впливають на процеси комунікації та розуміння тексту. Відмінності у прагматичних правилах різних мов і культур можуть спричинити комунікативні непорозуміння, що є предметом міжкультурної прагматики [9].

Серед основних методологічних підходів до вивчення прагматики можна виокремити кілька ключових напрямів – семіотичний, когнітивний і дискурсивний. Семіотичний підхід, що базується на концепціях Ч. Морріса, розглядає прагматику як частину науки про знаки, вивчаючи взаємозв'язок між знаком і його користувачем. Когнітивний підхід акцентує на ментальних процесах, що забезпечують розуміння та інтерпретацію мовлення, зокрема досліджується, як комуніканти сприймають прагматичне значення, спираючись на когнітивні моделі та контекстуальні знання [1]. Видатними представниками цього напрямку є Дж. Калпепер [2] і Р. Карстон [7], які досліджують, як прагматичне значення формується на основі когнітивних моделей. Дискурсивний підхід, розроблений Т. ван Дейком [9], вивчає прагматику в контексті ширших комунікативних процесів, акцентуючи на соціокультурному контексті та ролі дискурсу у формуванні значень.

Контекст є основоположним у прагматичному аналізі, оскільки він безпосередньо визначає, як інтерпретується те чи інше висловлювання. Він включає не лише фізичне середовище, у якому відбувається комунікація, а й соціальні відносини між мовцем і слухачем, культурні особливості, історичний бекграунд комунікантів і ситуативні фактори, як-от інтонація, паузи, жести та невербальні сигнали. Згідно з теорією Г. П. Грайса, комунікація базується на взаєморозумінні, що досягається через дотримання чотирьох максим: кількості, якості, релевантності та способу. Дотримання цих максим є основою ефективної комунікації, оскільки допомагає адресату правильно інтерпретувати повідомлення. Порушення цих максим може призвести до прагматичних імплікатур – прихованих значень, які змінюють основний зміст висловлювань, додаючи нові відтінки значення залежно від комунікативної ситуації [10].

Сучасні дослідження прагматики охоплюють також питання автоматизованої обробки мови та впливу технологій на комунікацію. Зокрема, розвиток штучного інтелекту та машинного навчання вимагає глибшого аналізу прагматичних особливостей тексту, що має велике значення для вдосконалення алгоритмів обробки природної мови. Наприклад, сучасні голосові асистенти, чат-боти та автоматизовані перекладачі потребують точного розпізнавання прагматичних імплікатур і адаптації мовлення до контексту, що є складним завданням у розробці штучного інтелекту [5].

Отже, прагматика продовжує розширювати свої межі, виходячи за рамки традиційного мовознавства та охоплюючи питання міжкультурної комунікації, цифрових технологій і когнітивних механізмів інтерпретації значень. У сучасному інформаційному просторі прагматичний аналіз тексту допомагає не лише зрозуміти структуру комунікативних процесів, а й удосконалити алгоритми автоматизованої взаємодії між людиною та цифровими системами.

Висновки. Прагматика відіграє ключову роль у вивченні мовної комунікації, оскільки дає змогу аналізувати не лише значення висловлювань, а й їх вплив на адресата в конкретному комунікативному контексті. Дослідження основних підходів до аналізу прагматики, зокрема

семіотичного, когнітивного та дискурсивного, свідчить про багатовимірність цього напрямку. Значна увага приділяється теорії мовленнєвих актів, імплікатур та кооперативного принципу, які є основою для розуміння прагматичної взаємодії.

Особливе місце в сучасних прагматичних дослідженнях займає аналіз контексту як вирішального фактора інтерпретації висловлювань. Врахування соціальних, культурних та когнітивних аспектів дає змогу глибше розуміти механізми комунікації та їх варіативність у різних мовних середовищах. Окрім того, міжкультурна прагматика демонструє, як культурні відмінності впливають на прагматичне значення мовних одиниць та сприйняття інформації адресатом.

Не менш важливим є вплив технологічного прогресу на прагматичну сферу. Розвиток цифрових технологій, автоматизованої мовної обробки, штучного інтелекту та голосових асистентів формує нові виклики та можливості для прагматичного аналізу. Зокрема, автоматичне розпізнавання контексту та адаптація комунікативних стратегій у цифровому середовищі відкривають перспективи для розширення застосування прагматики в інформаційних технологіях та комунікативних системах.

Отже, прагматика залишається однією з найбільш динамічних галузей мовознавства, яка не лише забезпечує глибоке розуміння комунікативних процесів у сучасному суспільстві, а й розширює свої межі через інтеграцію до інших наукових дисциплін. Подальші дослідження в цій сфері сприятимуть розвитку ефективних комунікативних моделей, що враховують як традиційні мовні механізми, так і новітні технологічні та когнітивні підходи.

Abstract. The article examines the methodological and theoretical foundations of studying pragmatics as a key area of modern linguistics. The pragmatic meaning of utterances, their contextual dependence, and the main means of expression are analysed. Particular attention is paid to the influence of sociocultural and cognitive factors on speech interpretation, as well as to different approaches to analysing pragmatic meaning (semiotic, cognitive, and discursive). The key aspects of speech act theory, pragmatic implicatures, and the principle of communicative cooperation are explored. The relationship of pragmatics with semantics and syntax, its role in shaping speech interaction and communicative strategies, is defined. The role of pragmatics in intercultural communication, its significance for analysing discursive practices, and the impact of digital technologies and automated language processing on communication processes are also considered.

Keywords: pragmatics, speech acts, context, communicative cooperation, implicature, discursive analysis, methodological approaches, automated language processing.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Morris Ch. Writings on the General Theory of Signs. The Hague: Mouton, 1971. 312 p.
2. Peirce C. S. Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Cambridge: Harvard University Press, 1931. 584 p.
3. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962. 256 p.
4. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. 203 p.
5. Grice H. P. Studies in the Way of Words. Harvard University Press, 1989. 385 p.
6. Leech G. Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983. 250 p.
7. Tanduk R. Pragmatic Aspects of Speech Acts: A Cross-Linguistic Perspective. *English Review: Journal of English Education*. 2023. Vol. 11(3). P. 881–889. URL: <https://journal.uniku.ac.id/index.php/ERJEE/article/view/8762>
8. Бацевич Ф. Основи прагмалінгвістики. Київ: Академперіодика, 2018. 416 с.
9. Dijk T. A. van. Context Theory and the Foundation of Pragmatics. *Nihongoyouron Gakkai*. 2009. Vol. 10. P. 1–13.
10. Carston R. Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics. *Mind and Language*. 2002. Vol. 17, iss. 1–2. P. 127–148.
11. Culperer J. Historical Sociopragmatics. *Historical Pragmatics*. 2010. P. 69–96.
12. Карамишева І. Д. Термін «прагматика» у сучасній лінгвістиці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2004. № 503. С. 128–131.
13. Горішна Л. В. Відтворення прагматичного потенціалу тексту в перекладі. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 35. С. 245–251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_lingv_2013_35_41
14. Гайденок Ю. О., Корницька Ю. А. Прагматичне значення слова. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 7. С. 136–147.
15. Воробкало В. В., Сітко А. В. Аспекти заміни прагматичних функцій при перекладі. Міжнародний науковий журнал «*Грааль науки*». 2021. № 7. С. 197–200.
16. Поліщук Н. П. Комунікативно-прагматичний аспект функціонування мовних одиниць. 2001. С. 1–2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/83245/41-Polichtyuk.pdf?sequence=1>